

Inhoud

Inleiding	9
1. Jong	13
2. De stad	33
3. Wie is hindoe? Een antwoord van de traditie	49
4. Bharata Natyam	61
5. Het leven van de Boeddha en het eigen leven	89
6. De goden spelen	115
7. Geloven in brons	139
8. De zoon van de zon	161
9. Brindavan, naar een andere wereld	165
10. Vreemde verschijnselen	175
Nawoord	187

Shiva Nataraja, Chola dynastie Zuid-India 12 eeuw A.D. Rijksmuseum Amsterdam (foto: Godfried Beumers)

Inleiding

‘Als mensen niets meer van religie weten geloven ze alles’

Jonneke Bekkenkamp

Als godsdienstwetenschapper bestudeer je de religies van de mensheid. Mensen denken na, hebben hun voorstellingen over het doel waartoe de wereld bestaat, waarom ze leven, waar ze na hun dood naartoe gaan, waar hun voorouders zijn gebleven, hoe de cycli van de natuur werken, oneindig veel van dat soort zaken. Bovendien zoeken mensen een rechtvaardiging waarom de wereld in elkaar zit zoals hij in elkaar zit; het lijkt de mens nogal eigen dat te doen. Daar zitten voor de mens soms heel onbegrijpelijke aspecten aan en het diepe verlangen dingen te willen begrijpen, de betekenis van dingen en fenomenen te willen verklaren lijkt het type mens dat wij zijn nogal eigen.

Mensen zijn met deze zaken bezig en met deze mensen houdt de godsdienstwetenschapper zich bezig. Godsdienst, religie, cult of wat voor termen men ook wil gebruiken, beschouw je als godsdienstwetenschapper dan ook allereerst als een menselijk verschijnsel. Of de mensen die tot de religie behoren die je bestudeert *gelijk* hebben, of hun overtuigingen kloppen is heel wat anders, dat is voor later op de avond bij de rode wijn. Ik ben zelf geïnteresseerd in religieuze mensen, in religie als menselijk verschijnsel. Ik ben geïnteresseerd in wat mensen als hun waarheid beleven, niet in hun gelijk, en al helemaal niet in hun gelijk tegenover het mijne.

Natuurlijk zal mijn standpunt in dezen best een tijd- en cultuurgebonden standpunt zijn. Als ik in Azië kom, want ik houd mij met name bezig met de Aziatische religies en ik kom vaak in Azië, dan krijg ik bijzonder vaak de vraag of ik hindoe of boeddhist ben. Ik antwoord dan dat ik dat op zijn hoogst ‘parttime’ ben. Ik ben tot niets bekeerd. Ik ben bij mensen van allerlei richtingen vele waarheden tegengekomen, maar geen waarheid waar ik mij zondermeer achter kan scharen. Als dat gebrek aan overgave is, dan is dat maar zo. Ik ben binnen religies en ‘spiritualiteiten’ een term die steeds vaker te horen is, de fraaiste verheffende, inspirerende voorstellingen tegengekomen, ik ben er ook de gruwelijkste voorstellingen in tegengekomen, waarbij zelfs moord religieus gesanctioneerd kan worden en complete religieuze oorlogen worden gelegitimeerd. Het meest subtiele en het meest perverse, het doet zich allemaal voor.

Het godsdienstwetenschappelijke standpunt, religie te zien als een menselijk verschijnsel, voldeed lange tijd voor mij. Ik kon zo goed aan mensen uitleggen wat mijn positie is ten aanzien van de religieuze tradities die ik bestudeer. De laatste jaren merkte ik alleen steeds vaker dat dit standpunt als een zwakgebod werd gezien, als een 'niet kiezen voor iets', of als een uitstellen van een keuze, of zelfs als angst voor de zojuist genoemde overgave. In mijn eigen beleving heeft het godsdienstwetenschappelijke standpunt daar heel weinig mee te maken. Religie als menselijk verschijnsel verdient aandacht, zonder dat men zich voortdurend de vraag hoeft te stellen of men het daarmee eens is of niet. Het zou zelfs niet eens mogelijk zijn zich met het hele hindoeïsme of het hele boeddhisme te identificeren. Daarvoor zijn de geloofsvoorstellingen binnen die religies eenvoudigweg te divers. Men hoeft trouwens ook geen hindoe, boeddhist of moslim te zijn om het hindoeïsme, het boeddhisme of de islam te bestuderen. Men hoeft toch ook geen nazi te zijn om een studie te maken van het nazisme? Zoals mijn dierbare collega Peter Nissen stelt: moet men crimineel zijn om criminologie te bestuderen? En laten we niet vergeten dat bekering net zo goed een laffe keuze kan zijn in plaats van een vermeend dappere, het kan een keuze zijn van buitensluiten van twijfel. Het blijft uiteindelijk allemaal een kwestie van visie. Niet bekeren kan gezien worden als een angst om overgave, bekering kan betekenen dat een mens ophoudt zich bepaalde vragen te stellen en er is rond deze twee nog veel meer denkbaar. Ik zeg niet dat dit zo is, maar het kan allemaal. Nogmaals, het is een kwestie van visie.

Het is wel opmerkelijk dat als het om religies gaat iedereen opeens wel een standpunt of mening lijkt te hebben, net als over politiek of voetbal, terwijl het bij tijd en wijle over zeer complexe zaken en processen kan gaan.

Het blijft daarbij merkwaardig dat een van mijn naaste collega's die zich als echt katholiek beschouwt en zich als zodanig profileert, zich voortdurend moet verdedigen terwijl ik kan rekenen op een positieve glimlach als ik vertel wat mijn vakgebied is. Toch is het ook waar dat een vakgebied een persoon vormt, maar dat is eigenlijk een heel andere kwestie. Vandaar dit schrijven. Waar sta ik nu zelf als ik mijn eigen religieuze positie ga beschrijven? Wat denk ik nu zelf na alle initiaties, na de mythen, na de honderden gestalten die de goden kunnen dragen, na de vele reizen, na de diepe overpeinzingen van vele religieuze stichters,

leiders en voorgangers, na alle filosofieën waarin je al dan niet mee-ging? Daarover gaat dit boek. Het mag wat aanmatigend lijken of arrogant om over je eigen ontwikkeling zoiets te schrijven, waarom zou dit voor een ander interessant zijn, maar ik krijg de vraag inmiddels te vaak en ik kan hem niet meer in een paar minuten beantwoorden. Ik heb in de loop der jaren honderden mensen van vele religieuze achtergronden gesproken in Europa en in Azië over religieuze onderwerpen, vele oude teksten doorgewerkt, studenten opgeleid, boeken en artikelen geschreven, vandaar nu deze essays. Ik heb ze trouwens eigenlijk als losse essays geschreven. Stuk voor stuk behandelen ze onderwerpen die voor mij in de loop der jaren heel belangrijk bleken, die mijn gedachten over de wereld en over religie hebben gevormd. Ze inspireren mij. Ik had ook andere onderwerpen kunnen kiezen, maar degene die ik nu heb gekozen beschouw ik zelf, op dit moment weliswaar, als de voor mij belangrijkste.

Ik begin in de hoofdstukken 1 en 2 met mijn jeugd in het katholieke Brabant van de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw. Daarna behandel ik mijn studietijd in Utrecht en Leiden waarbinnen ik me steeds meer ging richten op de culturen en religies van Azië.

Hoofdstuk 3 stelt de vraag wie in feite precies hindoe is. Als hindoe word je eigenlijk geboren, maar toch is het mogelijk diep in de hindoe cultuur betrokken te raken tot, zoals het toentertijd werd verwoord 'de traditie een antwoord geeft'. Ik behandel hierbij twee incidenten die ik in India heb meegemaakt. Ze geven te denken, maar hebben achteraf beslist hun bijdrage geleverd in mijn houding naar India en het hindoeïsme toe.

Hoofdstuk 4 gaat over de klassieke Indiase dans, een kunstvorm die ik zelf jaren heb beoefend met name vanuit de behoefte de esthetica die ik voortdurend zoek in het leven letterlijk te leren belichamen.

Hoofdstuk 5 behandelt de relatie tussen het boeddhisme en het eigen leven. Ik waardeer van het boeddhisme met name de helderheid van betogen en redeneren. Ik heb niet zoveel met de boeddhistische meditatie, maar wel met deze heldere manier van denken en bovenal ook met de boeddhistische verhalentraditie waarbij eigenlijk voor ieder incident dat zich in het dagelijks leven kan voltrekken een illustrerend verhaal blijkt te bestaan. Deze verhalen kleuren mij en mijn dagen.

Hoofdstuk 6 gaat over het spel van de goden, zoals veel hindoes dat in de wereld herkennen. Wij mensen proberen voortdurend onze wereld te begrijpen en te verklaren, terwijl onze wereld vanuit ons perspectief

zo onrechtvaardig lijkt. We zoeken de uitleg vaak in genade, in karma, in reïncarnatie, in een beloning in een hemel. Binnen het hindoeïsme bestaan ook hele andere voorstellingen. Misschien dragen de goden wel nauwelijks verantwoordelijkheid voor wat zich in de wereld voltrekt, ze zijn daartoe misschien wel niet eens in staat omdat ze spelen als kinderen.

Hoofdstuk 7 gaat in op de vraag in hoeverre je als relatieve buitenstaander echt deelgenoot kunt worden aan religieuze geloofspraktijken waarmee je niet bent opgegroeid. Kan dat wel echt of blijft het bij heel goed imiteren? Kun je leren geloven dat een bronzen beeld echt een godheid is? Een godheid die eet, ziet, slaapt, zelfs de liefde bedrijft?

Hoofdstuk 8 bestaat uit een literaire impressie van enkele verzen van de Rigveda en de manier waarop de esthetica van deze woorden door het normale leven heen kan gaan ademen. Dat is namelijk wat ik vooral met de Sanskrit taal steeds meer ben gaan ervaren. Die taal kroop mij onder de huid.

Hoofdstuk 9 gaat over Brindavan, een klein dorpje in Noord-India waar ik onderzoek heb gedaan voor mijn promotie. Poëzie en mythologie doordesemen daar het gehele leven. De poëzie lijkt toegang te geven tot een tijdloze wereld waarin de daden van Krishna zich eeuwig en simultaan lijken te voltrekken.

Hoofdstuk 10 behandelt de merkwaardige verschijnselen die zich in de wereld kunnen voordoen, maar die zo moeilijk te verklaren zijn. Ze doen zich echter voor en daar kom je eenvoudigweg niet omheen. Maar zijn ze 'echt' of ben ik het die verbanden zoekt tussen dingen die ik niet kan verklaren? Uiteindelijk kom ik tot een nawoord.

De illustrerende tekeningen heb ik gemaakt in de winternachten van 2012 en 2013.

Religie is voor mij bovenal een menselijk verschijnsel, dat zal nu duidelijk zijn, maar waar sta ik nu zelf na al die jaren, wat geloof ik inmiddels zelf, daar gaat dit schrijven over, welke ideeën en gedachten uit mijn verleden inspireren mij nu? Dagen mij uit? Waar raken ze echt aan mijn leven en kleuren ze mijn dagen zonder dat het alleen maar exotisch gedachtegoed blijft? Het is nu immers later op de avond bij die rode wijn.

Hoofdstuk 1 Jong

Ik ben conservatief katholiek grootgebracht. Daar is van alles over te zeggen, beslist. Het heeft naar mijn idee echter het grote voordeel dat ik weet wat het is uit een religieuze traditie voort te komen. Mijn katholieke jeugd ligt inmiddels ver achter mij. Maar ik ben ook beslist wat ik het allereerst benoemd hoorde worden door de aanstormende filosoof Ezra Delahije een 'cultuur-katholiek', dat is mij eigen, het is mijn 'nestgeur'.

In het katholieke zuiden, in de Peel in Brabant, waar het in de herfst geurend kan misten boven de weilanden, daar was ik jong. Ik was een vroom kind. Met mijn broertjes en met vriendjes speelden we misje in de achterkamer in het huis van mijn ouders, diep onder de indruk als we waren van de kleurige gewaden die we omarmd door wierook voorbij zagen komen in strikte samenhang met de rituele ordening van het liturgisch jaar. Vooral mijn jongste broer was overtuigend als priester, gekleed in priesterlijke gewaden van molton, dekens en veiligheidsspelenden wist hij als geen ander zijn ogen vol devote overgave naar de hemel, dat wil zeggen door het plafond heen, op te slaan. Zijn ogen waren staalblauw en straalden dat type overstromende devotie uit dat alleen voor kinderen weggelegd lijkt. De heilige hostie werd vervangen door stukjes peer of appel. Mijn broertje hief het stukje peer naar de hemel en het werd god in de achterkamer. Vruchtvlees werd het vlees van de getormenteerde geofferde heer. Plechtig ontvingen de buurkinderen dit fragment van heiligheid.

Mijn broertjes en ik behoorden tot het genre kinderen dat Jezus niet ontzagwekkend of majestueus vond, althans niet in de eerste plaats. Jezus was geen triomfator. Jezus was eerder zielig en aandoenlijk, geboren in een stal te midden van vriendelijke schapen waar het niet al te luxe zal zijn geweest en dan gestorven aan het kruis. Dat gun je niemand. Zijn schepping was mislukt en daar waren wij mensen allereerst schuldig aan. Maar wij waren door hem geschapen, dus hij had dit alles eigenlijk zelf veroorzaakt. Was het een uit de hand gelopen spel? Kan god in zijn almacht en alwetendheid een spel creëren waar hij zelf niet meer uit komt? Waarbinnen hij zelfs omkomt?

Het waren de jaren '60. Nederland veranderde van het verzuilde burgerdom van de naoorlogse jaren en de jaren '50 naar de nieuwere tijd. De welvaart deed zich langzaam kennen. Er was in de nieuwbouwwijken van het dorp een grote toevloed aan nieuwe dorpelingen toegestroomd afkomstig uit alle delen van het land. De grote fabrieken van Philips en Daf in het nabijgelegen Eindhoven hadden veel werknemers nodig. Er kwam een nieuwe kerk in het dorp, het was de tijd van de zogenaamde 'bouwpastors', jonge priesters die vaak net na hun eerste functie ergens als kapelaan de opdracht kregen een nieuwe parochie te stichten. De oude pastoor van het dorp die in een grote donkerbruine kerk met schemerachtig licht huisde zag deze ontwikkelingen met lede ogen aan, maar kon niet anders dan deze vooruitgang toch maar te accepteren.

Mijn vader hield van de vernieuwingen in de kerk, woorden als 'Vaticaans Concilie' en 'Bisschoppelijke Synode', 'Leeuwenhorst Congrescentrum' (daar vergaderden de bisschoppen) waren gespreksonderwerpen als er bezoek was op zondagmiddag, men was wat dit betreft ook daadwerkelijk op een bepaalde zondagse manier vol van baldadige verwachting. Tegelijkertijd heette een uitgetreden priester nog steeds een 'weggelopen priester', was gehuwd priesterschap onbespreekbaar, vrouwen in het ambt was een ondukbare gedachte en iedere jongen met lang haar heette een 'Jezus Christus' of 'heilige apostel'. Nonnen droegen het habijt niet meer, maar kleedden zich in de ogen van mijn ouders volledig stijlloos. Paters en priesters droegen nu ook gewone kleding, maar die verschilde niet echt van wat mannen in Brabant nu eenmaal droegen. Alle mannen in Brabant zagen er in kledingstijl uit als uitgetreden religieuzen. De beter geklede heren die niet stonken naar rook en oud zweet waren uiteindelijk mietjes. In Brabant mochten vrouwen mooi zijn, mannen niet, mannen behoorden reëel te zijn en dat leek een tegenhanger van 'knap' of 'mooi'. Bij de zondagsbezoeken van kennissen en familie hoorde ook een nabespreking van de preek die de pastors in de diverse parochiekerken hadden gehouden. Donnerpreken waren favoriet. Mijn vader had een collectie van dit soort preken opgenomen op cassettes en hij mocht die graag afspelen op zondagmiddag. Of het bezoek hier ook echt op zat te wachten leek hierbij van minder belang. De kamer stond blauw van de rook en het krakende gebulder van de pastoor weerklonk. Ik mag een kind geweest zijn in die tijd, maar ik volgde deze gesprekken. Ik vond het nooit een daverend succes kind te zijn.

Hoofdstuk 3 Wie is hindoe? Een antwoord van de traditie

Het eerste land waar ik in Azië belandde was aldus India. Dat was het land waar het beeld van Nataraja vandaan kwam. Mijn interesse in Azië en in alles wat uit de culturen van dat continent voortkwam was groot, maar India trok toch boven alles. Bovendien was het beeld van Nataraja een hindoe beeld. Voor mij was dit het beeld waarin dynamiek, esthetica en verstilde tijdloosheid samenkwamen. En daar was ik naar op zoek. Die zoektocht confronteerde mij met het hindoeïsme. Maar wie is hindoe, wie zijn die hindoes wier gedachtegoed uiteindelijk leidde tot deze bijzondere verbeelding? En hoe sta ik daarin?

Het werd mij al snel duidelijk dat het niet zo eenvoudig is precies te definiëren wie nu hindoe is en wie niet, en al helemaal niet om deelnemer, laat staan gelovige te worden van die religie. Aan mijn studenten geef ik doorgaans de definitie:

‘Iedereen is hindoe die door geboorte of afkomst behoort tot het Indiase sociaal-religieuze milieu en zich niet als niet-hindoe betitelt. Dat wil zeggen dat in de Indiase context iedereen met een Indiaas uiterlijk hindoe is tenzij hij of zij stelt geen hindoe te zijn. Dat impliceert in de praktijk dat iedereen met een Indiaas uiterlijk hindoe is tenzij hij of zij zegt sikh, jain, boeddhist, christen, parsi of moslim te zijn. De rest zijn hindoes.’

Dit is geen mooie definitie, het is een definitie van uitsluitingen. Van oorsprong betekende het woord hindoe, ‘inwoner van India’. De mensen voorbij de Indus heetten de hindoes, India heette ‘Hindostaan’, het land van de hindoes. Sommige Indiërs duiden hun land nog steeds met die naam aan. Ik zeg in de definitie ook nadrukkelijk dat men moet behoren tot het Indiase sociaal-religieuze milieu en niet dat men in India geboren moet zijn, want dat zou niet kloppen, zij het dat er conservatieve Indiërs zijn die vinden dat een hindoe in India behoort te zijn, echt binnen het land zelf. Als men om hindoe te zijn in India zou moeten zijn geboren dan zouden de Hindostanen die we in Nederland hebben geen hindoe zijn en dat zijn velen van hen nadrukkelijk wel. Ze zijn in de koloniale tijd na afschaffing van de slavernij naar Suriname gehaald, soms echt onder valse voorwendselen, en velen van hen zijn in

de jaren '70 en '80 van de afgelopen eeuw naar Nederland gekomen. Voor hen is Suriname vaak een referentie kader, maar zeker ook India. Onder de Hindostanen zijn overigens ook moslims die zich naast Suriname richten op Pakistan, India en het nabije oosten.

Waar India precies begint en ophoudt wordt ook lang niet altijd nader gepreciseerd en een bijkomend probleem is dat India in de loop van de geschiedenis vaker geen eenheid is geweest dan wel. India bestond maar al te vaak uit kleinere rijken en republieken. De verenigende factoren waren mogelijk de brahmanen met hun rituelen, de rondtrekkende monniken van boeddhisme, jainisme en andere orden en van niet te onderschatten belang bij het ervaren van India als een grote eenheid: het kastenstelsel dat door hele streken heen mensen met elkaar verbindt. Echter het hindoeïsme is ook buiten India te vinden, Nepal bijvoorbeeld heeft het hindoeïsme als staatsreligie, terwijl het moderne India een seculiere staat is. India heeft geen staatsreligie hoewel bepaalde politieke partijen dat wel graag zouden willen.

Bali in Indonesië wordt als een hindoe eiland beschouwd en er zijn allerlei plekken in Zuidoost-Azië bijvoorbeeld waar resten van hindoes en van het hindoeïsme te vinden zijn. Angkor Wat, de meest befaamde tempel van Cambodja, is nu een boeddhistisch heiligdom, maar was van oorsprong gewijd aan de hindoe god Vishnu. Er stond een gouden beeld in de centrale cella van Vishnu op Garuda en Suryavarman II die Angkor Wat bouwde in de twaalfde eeuw n. Chr. zou eerder hindoe dan boeddhist zijn geweest, hoewel de religies van Cambodja in feite maar een dun laagje Indiaas vernis dragen. Het laagje heeft wel monumentale proporties aangenomen. De koningen van de Chakri dynastie, het vorstenhuis van Thailand worden gezien als een serie van incarnaties van Vishnu die op aarde zijn gekomen om de dharma van de Boeddha te beschermen. Vandaar dat de huidige koning de naam Bhumipol draagt, afkomstig van Sanskrit 'bhumipala', 'beschermers van de aarde', een titel van Vishnu. Alle Chakri vorsten dragen ook de naam Rama, de belangrijkste incarnatie van Vishnu als het gaat om koningschap.

De koloniale mogendheden merkten in India dat bepaalde mensen belasting betaalden aan de moslim heersers om hun religie en rituelen te mogen uitvoeren. Dit was de zogenaamde Jiziya belasting, een oud systeem binnen de islam. Een moslim heerser mag deze belasting innen van niet-moslims, zolang zij maar geen zaken ondernemen die rechtstreeks tegen de islam ingaan. Pas aan het begin van de negentiende

eeuw werd de term 'hindoe' in breder verband gebruikt om een aparte religie in India aan te duiden. Het was ook de tijd dat men de 'religieuze ander' ging ontdekken en verkennen. Men ging die ander dan ook uitvoerig bevragen naar zijn of haar religie en uiteraard ging men daarbij uit van het eigen gedachtegoed.

Men kende in het westen al het christendom, de islam en het jodendom en deze hebben alle drie gemeenschappelijk dat het religies van het boek zijn, alle drie hebben ze een heilig boek. Westerse onderzoekers gingen zoeken naar het heilige boek van de hindoes. Maar aangezien 'hindoe' eerder een verzamelnaam was dan dat het een eenheid aanduidde, ten dele is dat nog steeds zo, meer daarover volgt nog, werd het ongelooflijk moeilijk op de vraag naar deze teksten een antwoord te geven. Dit werd zeker bemoeilijkt doordat men ook nog eens vroeg naar een Oud en Nieuw Testament, of in ieder geval naar twee teksten omdat christendom, islam en jodendom ook ieder twee heilige teksten hebben.

Dat de Veda het Oude Testament zou zijn is tot daar aan toe, het zoeken naar een Nieuw Testament werd moeilijker. Uiteindelijk is het de Bhagavadgita geworden, de conversatie tussen Krishna en Arjuna aan het begin van de grote strijd in het enorme epos Mahabharata. Daardoor is de Bhagavadgita eigenlijk onterecht tot een van de belangrijkste hindoe teksten geworden en is hij mondiaal bekend geworden als het hindoe boek bij uitstek, terwijl de tekst in India nooit als zodanig heeft gefunctioneerd. Uiteraard kwam deze projectie terug naar India en nu is de tekst razend populair, er zijn gezongen CD opnamen en cartoons van.

Hiermee is de term hindoeïsme tot op zekere hoogte een uitvinding van de Engelsen in de tijd dat men de wereld ging opdelen in '-ismen'. Wel zijn er in de middeleeuwen soms al uitspraken waarbij hindoes en moslims tegenover elkaar worden geplaatst. De grote mysticus Kabir (1440-1518 n. Chr.) spreekt hier bijvoorbeeld over als hij eigenlijk beide religies wil verwerpen. Hij kiest niet voor de een of voor de ander, de waarheid is uitsluitend elders te vinden, niet in dit soort menselijke prietpraat, onderscheidjes en haarkloverij.

Tegenwoordig zijn er wel hindoe groeperingen die afstand nemen van een definiëring van uitsluitingen en positieve criteria hebben opgesteld voor wie een hindoe is en wie niet. Een hindoe is iemand die bijvoorbeeld gelooft in de heiligheid van de Veda's, de heiligheid van de koe, van Moeder India. Tot een echte breedgedragen definiëring komt het echter niet, daarvoor zijn er teveel verschillen onderling.